

Анна Лактіонова

МЕТОД ВІТГЕНШТАЙНА І СУЧАСНІ СТУДІЇ З ІСТОРІЇ АНАЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ.

Kuusela, O. (2019). *Wittgenstein on Logic as the Method of Philosophy. Re-examining the Roots and Development of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford UP.

У видавництві Оксфордського університету 2019 року вийшла монографія Оскарі Куусели «Вітгенштайн про логіку як філософський метод. Перегляд витоків і розвитку аналітичної філософії», що містить цікаві для істориків філософії результати вельми ґрунтовного дослідження¹. Куусела, фін за громадянством, працює в британському Норвічі, університет Східної Англії (University of East Anglia, School of Philosophy).

Загалом, автор монографії досліджує природу філософії (статус і роль філософських тверджень; одночасне досягнення гнучкості і строгості філософської думки); природу моральності й моральні міркування (відновлення актуальності філософії в ситуаціях реального вироблення людьми практичних рішень морального ґатунку в різних життєвих контекстах); специфіку методологічних і логічних модальностей, пов'язаних із зазначеною проблематикою, а також здобутки популярних останніми десятиліттями когнітивних наук (у широкому розумінні). У цих дослідженнях автор спирається на ідеї Людвіга Вітгенштайна, Імануеля Канта, Мартина Гайдегера, Бертрана Расела, Готлоба Фреге, Рудольфа Карнапа та ін.

Вітгенштайн постає для Куусели особливо актуальним, адже дослідження, здійснені цим філософом протягом усіх періодів творчості, містять багатий матеріал, у різноманітний спосіб інтерпретований аналітичними філософами, як класичними, так і сучасними. І то попри деяке згасання останніми десятиліттями інтересу як до праць Вітгенштайна² зокрема, так і до виокремлення традиції аналітичної філософії та інших класичних філософських традицій і напрямів ХХ ст. Куусела пропонує власну інтерпретацію вибраних тем, що фігурують у творах Вітгенштайна. Її наслідком виявляється переоцінка всієї аналітичної традиції, і, зокрема, її витоків.

Мета книги неодмінно має зацікавити історика філософії, оскільки аналіз традиції є для автора підставою помірковувати не стільки про минуле, скільки про «майбутнє аналітичної філософії» [Kuusela 2019: 1]³. Куусела вважає, що засновниками аналітичної тра-

© А. Лактіонова, 2020

¹ Монографія Куусели складається зі семи розділів, поділених на підрозділи, Вступу, Епілогу, досконалого бібліографічного покажчика. Основний виклад супроводжується змістовними виносками.

² Звісно, це «згасання інтересу» слід розуміти як суто відносне. Нових досліджень філософії Вітгенштайна й нині здійснюється чимало. З останніх див., наприклад [Peters 2020], [Tirpodi 2020].

³ Надалі посилання на рецензоване видання здійснюватимуться в круглих дужках із номером сторінки після скорочення р., без зазначення прізвища автора й року видання. Наприклад, (р. 3).

диції є Фреге й Расел, оскільки саме вони сформулювали загальні «методологічні й логічні ідеї», надалі «розвинені і трансформовані» Вітгенштайном, Карнапом і Стросоном. Базове питання цієї книги: «чим аналітична філософія могла би бути або стати, і чи може вона виконати свою первинну обіцянку – досягнути прогресу [у розв'язанні філософських проблем]» (р. 1). Адже реальні результати застосування аналітичного підходу, за Кууселою, виявилися менш вражаючими і більш суперечливими, ніж очікувалося. Тому автор книги прагне інакше, ніж його попередники, описати «етапи історії аналітичної філософії». Прагненням, що лежить в основі книги, її автор називає відкриття тих «шляхів до майбутнього», що виявилися прихованими в попередніх версіях згаданої історії. З цих передумов випливає головна мета книги: «прояснити, як Вітгенштайн розвиває, спершу у свої т.зв. ранній філософії, а надто в пізнішій, логічні й методологічні ідеї Фреге й Расела, трансформуючи їх у спосіб, що, як я вважаю, може бути з повним правом описаний як друга революція у філософській методології і філософії логіки, що сталася після першої революції Фреге й Расела. Сподіваюся, подальші розділи засвідчать, що такий опис принаймні вартий серйозного ставлення» (р. 1-2). Куусела показує, що доробок Вітгенштайна, зокрема акцентування *прояснювальної* (clarifying, elucidative) ролі філософії, сміливо можна вважати другою аналітичною революцією. Вітгенштайн робить логіку абсолютно по-новому доречною в емпіричних дослідженнях без утрати її «ідеального» статусу». Тим він створює новий тип «неемпіричного натуралізму», який відіграє щодо спадку Фреге й Расела роль «нової парадигми» в сенсі Томаса Куна (р. 2).

Перший розділ «Нова логіка Фреге й Расела: обіцянка прогресу у філософії» (р. 13-44) присвячений аналізу й переосінці витоків і впливу тих праць, що започатковують аналітичну філософію. За Кууселою, їм властивий наукоподібний стиль, вагомі логічні розробки, що формально прояснювали би природну мову й відповідні філософські проблеми, зафіксовані мовними засобами. Праці Фреге, Расела і «Трактат» Вітгенштайна складають основу досліджень, здійснених надалі в аналітичній філософії. Методологія логіки в них мала стати засобом розв'язання філософських проблем шляхом створення штучної точної мови, покликаної формалізувати змісти думок, виражених мовою природною. Філософський прогрес уможливився б логічними методами, які забезпечували би загальну згоду стосовно тих чи тих філософських змістів, надаючи останнім статус перевірених і доступних точному розумінню (р. 15). Логічна методологія скеровує нотацію, символізацію, квантифікацію, функції й оперування на рівні необхідно визначеного синтаксису (система знаків, що в т. ч. «кодує» поняття). Це стає основою для розбудови числень (calculi), висновування (inference, inferring) тощо. У такий спосіб отримуємо ідеальну логічно досконалу мову (Расел), концептуальні кодування (Фреге) її засобами, що з необхідною точністю узгоджуються зі світом і унеможливають суперечності. Тож, згідно з Кууселою, концепції логічного аналізу мови Фреге й Расела узгоджуються між собою й відповідають граматиці природної мови (р. 19). Складові граматично правильних речень у відповідний спосіб репрезентують факти або пропозиції (змісти), і чинність такої відповідності можна перевірити й обґрунтувати логічним аналізом, що забезпечує не тільки логічну правильність (чинність, валідність), а й міцність (стійкість, soundness) філософського міркування, здійснюваного мовними засобами.

Куусела підкреслює, що логічні засоби спрямовані на аналіз не актуальних (фактично здійснених людьми) мовлення чи міркувань (втілених у мовленні), а на саму можливість міркувати про світ (і фіксувати міркування в мові) у необхідно істинний спосіб (р. 23-25). Тобто, за своєю суттю, логічний аналіз спрямований не на емпіричні дослідження (чи дані), не на психологічні чи соціолінгвістичні особливості мовців, не на світ як такий, а на саму можливість міркувати й висловлюватись про світ істинно. Істинне не залежить від нашої здатності розпізнати його. Повноваження логіки – прояснити й

систематизувати принципи і процедури людських міркувань, що претендують на істинність; правила для чинного стійкого істинного висновування. Змісти наших висловлювань і міркувань – не психологічні сутності, а об'єкти суджень (що можуть бути істинними чи хибними, хоча ми і прагнемо істини, а не хибі). Зрозуміти пропозицію – зрозуміти дещо про світ (про те, яким є світ в певному аспекті чи контексті). Отже, від початку аналітична філософія (дещо романтично) орієнтувалася на «прямий» реалізм.

Дуже популярним і вкрай неясним (через численні тлумачення) був і залишається центральний у філософії мови й мовлення концепт «логічна форма». Логічні форми не є складовими пропозицій (а способом, в який складові утворюють пропозицію) і не існують в емпіричному світі (висновуванням про світ притаманна логічна форма). Для Расела закони природи, підпорядковані логічним законам і принципам, – несуть інформацію не про наявний світ, а про можливість світу. Вони виражаються не повсякденною мовою, а пропозиційними функціями (загальними пропозиціями), складові яких – змінні (variables). Ці змінні виражають логічну форму, спільну для класу (групи) партикулярностей (окремшностей). Отже, чинність класу партикулярностей визначається логічною формою, а не референцією до світу, тобто формулою, схемою, чинною для класу пропозицій.

Істинна пропозиційна формула є логічною пропозицією, яка складається зі змінних (отриманих з пропозицій шляхом перетворення константних виразів на змінні, або ж шляхом підстановки змінних). Отже, загальність (generality) класу окремішностей не є індуктивним узагальненням, не містить винятків, і не залучає окремі випадки, а узагальнює їх у клас (р. 27). Загальна істинна логічна пропозиція застосовується до будь-якого випадку. Усім пропозиціям і їхнім складовим притаманна логічна форма. У цьому сенсі логіка стосується всієї реальності, вона – універсальна наука в ширшому сенсі, ніж будь-яка інша.

«Чиста» логіка – формальна, вона говорить про необхідні, вірогідні, «вищі» загальні істинні логічні пропозиції, що уможливають істинність усіх інших пропозицій, різних за формою. «Філософська» логіка – осередок винаходів у царині окремих пропозицій, класів пропозицій, логічного аналізу, що прояснює змістовну й формальну спільність у їхніх межах. Отже, дослідження з філософської логіки, увага до логічних форм і граматики мови – запорука філософського прогресу.

Вітгенштайн у Трактаті запозичує чимало розробок Фреге й Расела, але багато в чому йде далі. Куусела виокремлює такі позитивні зв'язки між трьома філософами: логічні методи – засоби розв'язання філософських проблем; логічне прояснення є проясненням логічних форм чи-то формальних рис міркувань і мови; розрізнення між поверховими (мовленнєвими) і глибинними (логічними) формальними структурами мови; філософія, як логічний аналіз, філософська логіка – це застосування логіки до філософських проблем, зафіксованих мовою.

Куусела стверджує, що стосовно Трактату Вітгенштайна існують конкурентні між собою прочитання чи інтерпретації його цілей. Зокрема, мав він за мету розв'язати чи прояснити філософські проблеми (resolute and elucidatory readings)? Фінський автор не приєднується повністю до жодної зі сторін, але заперечує плідність метафізичного прочитання й наполягає на непарадоксальності філософської логіки Вітгенштайна взагалі, і в Трактаті зокрема (р. 41). Роль мови – не репрезентувати, а зображувати (picture) наші міркування (останнє, на мою думку варто розуміти не як опосередковувальну репрезентацію, а як безпосередню презентацію). Вирази про мову і логіку позбавлені змістів (nonsense), ні про що не повідомляють змістовно, але не є марнослів'ям (senseless). Вітгенштайн заперечує власне логічну необхідність філософських виразів і навіть теорій. За Кууселою, завданням логіки не є приписування того, що можна висловити. Так зване «терапевтичне» прочитання Трактату також не є достатнім: не відкинути філо-

софські дослідження (як беззмислові, nonsense), а розробити філософську логіку, принаймні її основи (тоді й обрана назва «Логіко-філософський трактат», як підкреслює Куусела, постає очевидною) – було завданням Вітгенштайна.

Автор рецензованої книги вважає, що різні прочитання Трактату не варто брати як взаємовиключні, їх можна й варто суміщати. Парадоксальність Трактату, на думку Куусели, можна сформулювати так: якщо всі положення в ньому є беззмисловими, цей текст не може містити (відображати, презентувати) теорію, тези, аргументи, філософську аргументацію як таку (р. 44)! І це, на мою думку, є ще одним (парадоксальним) прочитанням, що не виключає інші. Можливо, навпаки, Трактат слід тлумачити через суміщення різних прочитань, адже їхня взаємнесумісність не є очевидною?

У другому розділі «Філософія логіки в Трактаті і логоцентричне ускладнення» (р. 45-76). Куусела підкреслює, що для Вітгенштайна логіка є прояснювальною дисципліною, спрямованою на обґрунтування, узагальнення, апріорне зв'язування (bindingness). У такий спосіб, логіка має універсалістську «мета-перспективу» і виявляється в модельно-теоретичних розбудовах. Щоб витлумачити статус останніх, Куусела залучає позиції Генрі Шефера, Віларда Квайна, Ворена Голдфарба, Яна ван Гейснорта, Томаса Рікетса, Іана Прупса, Ансі Курхонена.

Модельно-теоретична перспектива логіки дещо не узгоджується з універсалістською: нейтральність (в останній) versus чутливість (в першій) щодо змістів того, що піддається логічному аналізу. Проте, як показує автор рецензованої книги, логічні норми в контекстуальному застосуванні отримують свої спеціальні формулювання, перевіряються і підтверджуються. Отже, тут також варто не взаємно виключати ці перспективи, а доповнювати їх. Це уможливить прояснення і експлікацію. Акцент на прояснювальній ролі філософії й логіки був актуальним у різних творах Вітгенштайна, на чому наполегливо наголошує Куусела (р. 50-52, 58-59 sqq).

Отже, прояснення актуалізується ускладненнями в розумінні, зокрема різних перспектив, притаманних логіці. *Пояснення* виявляється інколи слухним засобом *прояснення*. Варто розрізняти логіку як ціль прояснення (те, що прояснюється) і логіку як прояснювальну дисципліну (засіб для прояснення). Оригінальним є і тлумачення Кууселою репрезентативної та зображувальної (picturing) ролей мови й логічних форм (залежно від контексту) не як взаємозаперечних, а як взаємодоповнювальних. Репрезентація і зображення по-різному зобов'язують (commit) мовця визнавати висловлене (р. 48).

Репрезентація, на відміну від безпосереднього зображення (не плутати з відображенням, яке й становить, власне, приклад опосередковувальної репрезентації), потребує обґрунтування власної чинності. Обґрунтування логіки – непросте завдання, що виявляється часто нездійсненим через (р. 63): (1) регрес мета-аксіоматичних рівнів; (2) принципово не приписувальний (не нормотворчий характер) логіки; (3) не суто загальний характер логічного знання (адже необхідність іноді може виявлятися й поставати у випадковий спосіб). Власне, ці три позиції, на думку Куусели, принципово відрізняють Трактат Вітгенштайна від позицій Фреге й Расела. Окрім того, обґрунтування можна формалізувати як висновування, здійснюване за правилами, що скеровують оперування знаками й мають показати тавтологічність засновків і висновку, тобто їхню безумовну істинність.

Варто відрізняти правильність (чинність, валідність, коректність) і обґрунтованість від прояснення та експлікації. Апріорність логіки відповідає тому, що ми не здатні мислити нелогічно, хоч і можемо помилятися: іллогічне мислення неможливе (р. 64). Нам не потрібно спеціально покладатися на логіку, ми не можемо не покладатися на неї (у цьому сенсі логіка «сама собою опікується»). Вітгенштайн у Трактаті не стільки сперечається зі Фреге й Раселом, скільки продовжує, у свій оригінальний спосіб, започатковану ними філософську логіку.

Третій розділ «Філософія логіки в Трактаті й Карнапа» (р. 77-108) присвячено збігам і розбіжностям поглядів Вітгенштайна й Карнапа, а також славетному «станові мовчання» (про що не можна сказати ясно, про те слід мовчати) і відповідному розрізненню сказаного і показаного (saying/showing distinction). Куусела не погоджується зі традиційним розумінням модельно-теоретичної логіки Карнапа як такої, що витісняє філософську логіку Вітгенштайна. Він наполягає на хоч і ускладненій, але спорідненості цих логік, пропри розбіжність в їхніх підходах. Окрім іншого, такий розгляд допомагає авторові побачити тяглість, а не опозиційність у поглядах самого Вітгенштайна (так званих) «різних періодів» його творчості.

Трактат є спробою представити метафізичними квазі-синтаксичними реченнями логічні (синтаксичні) принципи і концепти мови логіки з метою формального філософського прояснення. Розрізнення між сказаним і показаним прояснює і підкреслює відмінність між логіко-синтаксичною детермінованістю мови і мовним ужитком («сказати» і «показати», це, у певному сенсі, різні мови). У подібний спосіб Карнап розрізняє об'єкт-мову і синтаксичну мову. Синтаксична мова в підході Карнапа уможливує прояснення й аналіз одного логічного числення в термінах (чи із застосуванням) іншого логічного числення.

Для Вітгенштайна розрізнення між сказаним і показаним засвідчує непридатність оцінок істина / хибна для логіки в стосунку до мови і світу. Логіка уможливує такі оцінки для висловлювань (але вони не застосовні до неї самої). Подібним є принцип толерантності Карнапа, що суміщує логічну необхідність й емпіричну випадковість (р. 104). Цей принцип обертається мовним плюралізмом, що не має релятивізувати істину. Логіка не є істинною або хибною стосовно чогось, що існує, чи чогось змістовного. Логічна необхідність для Карнапа є принципово позадосвідною (неемпіричною) і неметафізичною. Проте сам емпіричний рівень не виключається, а визнається як метафізичний (р. 108).

Водночас Карнап не згоден із Вітгенштайном (1) щодо неможливості мовно виражати синтаксичні речення. Адже для Вітгенштайна логічні форми і синтаксис можна тільки показати (що я радила б розуміти як перформаційне здійснення в застосуванні), їх не можна репрезентувати, висловити, вони беззмістовні. Згадана незгода стосується і (2) неможливості визнати філософію і логіку науками, адже вони є не теоріями, а активностями з прояснення тверджень, що не призводять до формулювання власних тверджень. Куусела різнобічно аналізує недоліки подібних категоричних тлумачень Вітгенштайна Карнапом. І справді, у такий спосіб наведені «неможливості» повністю узгоджуються між собою (на відміну від т. зв. «парадоксального» прочитання).

У четвертому розділі «Ідеальність і реальність: поза апіоризмом, емпірицизмом і конвенціоналізмом» (р. 109-141) ідеться про завжди важливе для Вітгенштайна наполягання: статус логіки виключає зазначені настанови. На відміну від Трактату, у пізніших працях Вітгенштайн наголошує, що мова – не ідеальна сутність, а просторово-часовий феномен (PI §108). На відміну від мови, логіка є ідеальною сферою. Отже, виникає ускладнення із засадами для застосування неемпіричної логіки при аналізі емпіричної мови (р. 110-112).

Логіка не є апіорною і не є емпіричною, але застосовується до емпіричних даних. Куусела називає цю позицію Вітгенштайна неемпіричним натуралізмом, що постає як реалізм особливого гатунку і враховує «здоровий глузд (common sense)» при проясненні логічними засобами змістів думок, виражених у мовному вжитку (р. 118). Увага мовців прикута до змістів, логічні засади, які уможливають фіксування цих змістів мовою, залишаються витісненими, про них мовчать. Намагання їх експлікувати опосередковуються експлікацією граматичних чинників (форм). При цьому логіка, на відміну від мови, має залишатися точною і простою. Логіка виконує роль антропології в стосунку до мови. Перша уможливує другу: логіка як умова можливості мови залишається поза

опозицією емпіризм / апіоризм і не призводить до конвенціоналізму. Цей крок Куусела засвідчує, що і трансценденталістське прочитання Вітгенштайна має право застосовуватися без претензії на власну виключність (щодо інших «прочитань»).

Логічні числення, за Кууселою, із притаманною їм розбудові точністю і простотою, є ідеальними інструментами, що застосовуються до мови, мовних ужитків, прояснюють їх. Хоча це й не означає, що мова, мовні вжитки є ідеальними. Отже, зазначає автор рецензованої книги, логічні засоби наближають мову, повсякденні мовні вжитки, до ідеальних описів (на межі досконалої точності і простоти). Ці описи здійснюються так, ніби точні і прості логічні правила можна було би буквально застосувати до конкретних повсякденних мовних ужитків. У такий спосіб останні прояснюються. Цими описами ми ніби порівнюємо сказане, контекстуально висловлене, наприклад, із логічним численням, або ж із «ідеальною» мовною грою (самі числення можна розуміти як ідеальні, тобто логічно точні і прості, мовні ігри). Подібне ідеалізування є наріжною методологічною настановою у філософії. Об'єктами логіки, які прояснюються, є змісти думок, виражені мовними засобами, а не мова як така (адже мова не є ідеальною сутністю). Змісти думок, виражені мовними засобами, не можна звести до логічного числення, але наближення до нього (опис мовних ужитків в термінах логічного числення) прояснює їх.

Метафізичні тлумачення й поширення ідеальних логічних засобів на пропозиційні емпіричні змісти ведуть до плутанини й хибного застосування. Логічні засоби мають необхідний характер, але їм не властиві ознаки апіорності чи апостеріорності: ці засоби необхідні, але не апіорні. І, на додачу, вони не конвенціональні: ми не просто домовилися про них. Світ і ми (мовці, дієвці) у ньому виявилися (appear) такими, що дані логічні засади є чинними (необхідними), але наші виявлення (appearances) могли би бути іншими (р. 135-136). Емпірія, факти й логічна необхідність переплітаються (intertwine), є взаємно залежними.

П'ятий розділ «Метод мовних ігор як логічний метод» (р. 142-179) присвячено мовним іграм як простим і точним моделям прояснення мовних ужитків, що враховують динамічність світу й мови. Метод мовних ігор – альтернатива методів логічних числень, засіб філософської логіки. Ці методи не виключають одне одного, їх можна комбінувати із прояснювальною метою. Мовні ігри інколи можна представити в термінах логічних числень, але не кожне логічне числення можна перевтілити в мовну гру. І, навпаки, деякі мовні ігри не «вкладаються» в жодне числення, а будь-яке числення можна розуміти як «квазі-»мовну гру. Однак, концепт мовної гри ширший за концепт логічного числення; як методи, кожний з них можна розуміти формально, але по-різному: числення – як синтаксичні правила для аналізу операцій зі знаками, а мовна гра – як застосування знаків (оперування ними). Прагнення розробити чи встановити універсальне (фундаментальне) числення, так само, як і універсальну (фундаментальну) мовну гру, є марним завданням. Пліуралізм мовних ігор (і, ширше, пліуралізм логічних методів) Вітгенштайна подібний до Карнапових мовного пліуралізму і принципу толерантності.

Так само марною справою у філософії є визначення, тут варто описувати в спосіб, що оприявнює, демонструє (і тому прояснює). Саме на це спрямовано метод мовних ігор. Єдиний універсальний філософський метод неможливий. Куусела розрізняє у Вітгенштайна такі методи (р. 145): мовних ігор, логічних числень, граматичних правил, квазі-етнологічний (природної історії). Вони не виключають один одного, їхні застосування можуть виявлятися подібними. Їхні методи і застосування можуть, але не мають поставати *правилами*. Проблема слідування правилам є однією з найвідоміших у доробку Вітгенштайна. Інколи можна формально керуватися правилами, дотримуватися їх, але слідувати задалегідь встановленим правилам (нормам в екстерналістському сенсі) неможливо. На-

приклад, можна дотримуватися синтаксичних правил у розмові, але розмова, хоч і скеровується такими правилами, не конститується ними змістовно. Вона, як гра, конститується зсередини свого розгортання імпліцитно зрозумілими «квазі-»правилами.

Отже, Куусела знову наголошує, що можна говорити про тяглість творчості Вітгенштайна, а не категорично протиставляти одне одному різні його твори. Мову можна прояснювати згідно із правилами гри, логічними правилами числення, граматичними правилами, але не зводити її до функціонування за будь-якими правилами (р. 213). Водночас Куусела вказує на зазначені відмінності розуміння «універсальності» логіки в Трактаті й у пізніших творах і на притаманну останнім відмову від фундаментальних логічних структур. Мова є неупорядкованим набором подібних між собою мовних (мовленневих) ігор.

Мовні ігри і правила (до останніх перші зводити не варто, але ці останні можна намагатися експлікувати й підтримувати) втілюються практичними діями мовців; у цьому сенсі мовні ігри є включеними в «життєві форми». Мовні ігри є простими й самі собою зрозумілі залученим у них (гравцям, мовцям). Ця простота може бути оманливою щодо прояснення й забезпечення від хиби чи помилковості, провокувати філософські ускладнення, плутанину.

Наприклад, слово «думка» може застосовуватися в різних мовних іграх по-різному: як зміст речення, як психологічний феномен (зміст) міркування (судження), як свідоме подія (процес міркування чи судження). Ужиток слова виявляється в практичних діях, реалізує активність як здатність дієвця до дій, це відбувається в контексті певної життєвої форми. Логічними засобами ми прагнемо прояснити функціонування слів, контекстуальне втілення їхнього ужитку (мовну гру) на тлі життєвої форми. Мова – не прихований у свідомості ментальний феномен, а практика мовленневих дій. Тоді логіка – засіб прояснення людських мовленневих дій і життєвих форм, що засвідчуються в мовних іграх. Словам не притаманні значення в августинівському сенсі репрезентованого «логосу» (р. 167), що актуалізується в діяльності людей. Метод мовних ігор узгоджується з потребою в систематичній теорії мови, що забезпечується граматиною мови (відповідними теоретично-граматичними правилами, їх системою). Водночас мовні ігри є дескриптивними засобами, а не основою для систематичної теорії. Формальний і змістовний компоненти мовної гри є нероздільними, ідеться не про переплутаність, а про нерозривний взаємосупровід.

У шостому розділі «Не-емпірицистський натуралізм: застосування природної історії в логіці» (р. 180-219) тлумачаться переважно пізні твори Вітгенштайна й ідеться про незвідність логіки як до емпірицизму, так і до філософської антропології. Історичний, або квазі-етнологічний опис мови є набором прикладів (р. 183, 186); у т. ч. найбільш відомі з творів Вітгенштайна такі приклади, як випадки вигуків, аргумент «приватної мови», опис болю від першої особи (опис внутрішніх станів, що їх безпосередньо переживає особа), те, як людина знайомиться (*acquire*) чи засвоює приклади мовних ужитків, мовні ігри про встановлення причиново-наслідкових зв'язків. Зазначені випадки є, власне, не говорінням, а показуванням (маніфестацією переживання), вони не описують, а демонструють. Подібні специфічні «описи» також можуть постати засобом прояснення завдяки історичному (що, утім, не зводиться до походження) моделюванню зображення (*picture*) мовними засобами (тобто говоріння як зображення, а не репрезентація).

На думку Куусели, історичний квазі-етнологічний метод можна витлумачити як не-емпіричний метод логіки, адже він залучає необхідність для прояснення мовних ужитків (р. 191-192). Цей метод скоріше формальнологічно прояснює, що здійснюється в говорінні і на яких ідеальних (що не є фундаментальними) засадах. Останні забезпечують специфічне обґрунтування і спеціальну загальність мовних ужитків, що не зводиться до т. зв. «крісельної» (*armchair*) спекулятивної антропології, але не є й суто емпіричним

переліком (р. 186). Подібні мовні вжитки маніфестують «інші уми» (other minds) і відчуття (sensations), завдяки їм можна дізнатися про ментальні переживання інших, «спостерігати» їх (адже свідомість іншого не доступна мені так безпосередньо, як моя власна). Отже, намічаються плідні тлумачення таких складних проблем сучасної філософії, як «привілейований доступ до власної свідомості (mind)» і «знання про (реальність) інших свідомостей» (р. 186-187).

Чинність кожного з логічних методів забезпечується не відповідністю фактам, а коректними й істинними проясненнями, що уможливають і обґрунтовують розуміння того, що досліджується (наприклад, факти, ментальні й чуттєві стани інших). Логічна істинність концептуальна. Істина має місце тоді, коли речі є такими, як ми про них думали або виражали їх словами; коли ми думаємо про речі (про власні переживання, про зафіксовані мовні вирази) так, як вони існують насправді, а логічні засоби уможливають цю коректність. Кожний метод обґрунтовує себе сам у плідності застосувань, демонструє себе в застосуванні. Будь-яке застосування не є універсальним (загальним) і не є фундаментальним (для наступних застосувань). Різні методи можна комбінувати в застосуваннях. Отже, Вітгенштайнові властивий неемпіристський філософський натуралізм (р. 192), що відрізняється від розповсюдженого природничонаукового натуралізму (зведення досліджень до наукових пояснень і емпіричних описів).

Сьомий розділ «Розв'язання диспуту між ідеальними і звичайними підходами до мови» (р. 220-244) присвячений примиренню філософії мови і філософії мовлення. Ідеться про філософію «ідеальної» (формальної, штучної, а тому несуперечливої, точної) мови Фреге, Расела, Карнапа і філософію «повсякденної» мови (мовлення, практик говоріння, мовних ужитків) Джона Остіна, Гілберта Райла, Пітера Стросона. Доробок Вітгенштайна, методологія прояснення вписується в кожну з них і «долає» протиставлення між ними, стає засадою для очевидності взаємозалежностей між ними. Куусела показує, звертаючись до тлумачень Вітгенштайна, що позиції Карнапа і Стросона не є взаємозаперечними, а радше такими, що можуть змістовно й методологічно доповнювати одна одну.

В Епілозі (р. 245-246) Куусела зазначає: оскільки ми приймаємо опис пізньої Вітгенштайнової філософії логіки як революції, ми маємо визнати, що це революція «безкровна». Адже Фреге й Расел, за іронічним зауваженням фінського філософа, не лише не відправлені автором «Філософських досліджень» на гільйотину, але навіть «не заслани на Святу Олену» (р. 245). Нові методи Вітгенштайна продовжують попередню методологію. До того ж, описана вище «ненасильницька революція» не потребує «спалення книжок», складаючи філософам минулого заслужену шану й тим відрізняючись від багатьох інших філософських революцій (р. 246). Визнаючи, що серед аналітичних філософів існує незгода в оцінках пізньої Вітгенштайнової філософії, Куусела вважає за можливе усунути ці розбіжності історико-філософським з'ясуванням того, «що саме Вітгенштайн прагнув здійснити і як він пропонував підходити до філософських проблем» (ibid.). Тому автор рецензованої книги сподівається, що остання допоможе побачити Вітгенштайнів доробок у правильному світлі, отже – «по новому його оцінити», тобто «реабілітувати як логіка». Теперішній же стан справ викликає в Кууселі «почуття несправедливості», яке й стало «одним зі стимулів для написання книги» (ibid.).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Kuusela, O. (2019). *Wittgenstein on Logic as the Method of Philosophy. Re-examining the Roots and Development of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198829751.001.0001>
- Peters, M. A. (2020). *Wittgenstein, anti-foundationalism, technoscience and philosophy of education*. Abingdon, Oxon; New York, NY : Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003017035>
- Tripodi, P. (2020). *Analytic Philosophy and the Later Wittgensteinian Tradition*. New York : Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-49990-5>

Одержано / Received 16.04.2020

Anna Laktionova

Wittgenstein's method and contemporary studies of the history of analytical philosophy. Kuusela, O. (2019). *Wittgenstein on Logic as the Method of Philosophy. Re-examining the Roots and Development of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford UP.

Review of Kuusela, O. (2019). *Wittgenstein on Logic as the Method of Philosophy. Re-examining the Roots and Development of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford UP.

Анна Лактіонова

Метод Вітгенштайна і сучасні студії з історії аналітичної філософії.

Kuusela, O. (2019). *Wittgenstein on Logic as the Method of Philosophy. Re-examining the Roots and Development of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford UP.

Огляд Kuusela, O. (2019). *Wittgenstein on Logic as the Method of Philosophy. Re-examining the Roots and Development of Analytic Philosophy*. Oxford: Oxford UP.

Anna Laktionova, Doctor of Science (Philosophy), associate professor of Department of Theoretical and Practical Philosophy, Philosophical Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Анна Лактіонова, доктор філософських наук, доцент кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: laktionovaanna@yahoo.com
